

УЛ. Я. АЎСЕЙЧЫК

**ТРАДЫЦЫЙНЫЯ І НОВЫЯ ЭЛЕМЕНТЫ
Ў СУЧАСНАЙ ПАХАВАЛЬНАЙ АБРАДНАСЦІ ВЯСКОВАГА БЕЛАРУСКАГА
НАСЕЛЬНІЦТВА ПАДЗВІННЯ**

Традыцыйна, пахавальная абраднасць разглядаецца як адна з частак сямейных рытуалаў, якая ў найбольшай ступені вылучаецца кансерватызмам і ўстойлівасцю да зменаў, а таму захавала ў сабе шмат архаічных элементаў. Па гэтай прычыне асноўная ўвага пры яе даследаванні надавалася менавіта выяўленню і аналізу гэтых архаічных элементаў. Навацыі, як правіла, заставаліся па-за ўвагай даследчыкаў. У той жа час «агульнай заканамернасцю гістарычнага развіцця абраду выступае ўзаемадзеянне двух асноўных тэндэнцый: захаванне традыцыі і ўвядзенне навацыяў» [4, с. 26]. Захаванне традыцыйных элементаў і ўвядзенне новых з'яўляецца важным фактарам устойлівага развіцця культуры, часткай якой з'яўляецца абраднасць. Традыцыі падтрымліваюць стабільнасць, а дзякуючы навацыям, грамадства рухаецца наперад. Гэта даволі яркая можна прасачыць на прыкладзе сучаснай пахавальнай абраднасці беларусаў Падзвіння.

Аднак, перш чым прыступаць да разгляду нашай праблематыкі, неабходна адзначыць, што супрацьпастаўленне традыцыя – навацыя не носіць абсалютны характар, а датычыць толькі канкрэтнага прамежку часу. Справа ў тым, што ні адна традыцыйная рыса не ўласціва ні аднаму грамадству з самага пачатку яго існавання. Яна некалі ўзнікла, аднекуль з'явілася, а, значыць, калісьці была навацыяй. А тое, што мы зараз бачым як навацыю, або не прыжывецца ў культуры, знікне і забудзецца, або, наадварот, прыжывецца і стане традыцыяй. Такім чынам, кожная традыцыя – гэта былая навацыя, а кожная навацыя – у будучым магчыма традыцыя [1, с. 160]. Таму, разглядаючы новыя і традыцыйныя элементы ў пэўнай

частцы культуры, у тым ліку і ў абраднасці, мы можам гаварыць толькі пра канкрэтны перыяд часу (у нашым выпадку гэта канец XX – пачатак XXI ст.).

Сучасная пахавальная абраднасць вясковага беларускага насельніцтва Падзвіння захавала багата традыцыйных элементаў, многія з якіх маюць даволі архаічны характар. На Падзвінні і сёння вядомы шэраг прыкмет, якія прадвешчаюць смерць чалавека. Па народных меркаваннях хуткую смерць прадказваюць спяванне курыцы, крык савы, шчабятанне сарокі, завыванне сабакі, трэск на дварэ каля хаты, на гарышчы і г.д. [6, с. 376–377].

Паўсюдна на Падзвінні і зараз распаўсюджаны звычай адразу пасля смерці завешваць у хаце ўсе люстэркі, адварочваць іх да сцяны або нават выносіць з памяшкання, дзе знаходзіцца нябожчык, «каб не відаць было дамуўя»¹. Пакінутае не завешаным люстэрка магло пагражаць «хаджэннем нябожчыка», або тым, што ён будзе здавацца жывым. Пасля смерці чалавека ў яго хаце спыняюць усе гадзіннікі, у тым ліку і наручныя: «І часы, і на руку каб. Бываіць некаторыя надзівалі на руку, алі нада каб і на руцэ ня йшлі часы, і сценныя задзіржалі»². У некаторых частках рэгіёну на акне ці стала ставяць шклянку з вадой і вешаюць ручнік, «<...> каб душа, перад тым як пойдзе на неба, магла памыцца і абцерціся ручніком»³.

Асобнае месца ў структуры пахавальнага абраду займаюць абмыванне і апрананне нябожчыка, з якімі звязана мноства прадпісанняў. Яшчэ і зараз захоўваюцца строгія рэгламентацыі адносна таго, куды дзяваць ваду, якой мылі памерлага. Па меркаванні беларусаў Падзвіння, гэту ваду трэба было выліць на тое месца, дзе ніхто не ходзіць і нішто не расце, бо лічылася, што яна можа зашкодзіць: «Нільзя пад парог ліць, каб ніхто не ступіў, там дзе гэту ваду выліваюць. Вот у Дзедзіне, кажуць там вылілі недзе і первы ўнук ступіў. Ён ні гаварыў, анямеў»⁴. Разам з тым, яшчэ і сёння распаўсюджаным з'яўляецца ўяўленне, што гэта вада валодае лекавымі ўласцівасцямі: «Кажуць, нада рукі мыць гэтай вадой. Ёсць такія бабкі, што астаўляюць гэту ваду, і калі суставы баляць, націраюць ёй, каб не балела» [3, с. 288].

Традыцыйна лічылася, што абмываць і апранаць памерлага павінны чужыя людзі. Падобныя перакананні захоўваюцца і ў сучаснай вясковай грамадзе: «Чужыя вобшчэм, саседзі, хто-небудзь, но толька не родственнікі»⁵. Аднак у цяперашні час нярэдка абмываюць і апранаюць нябожчыка яго родныя, асабліва, калі такой была воля памерлага: «А некаторыя, вот у мяне ягоныя дзве цёткі, дык саўсім ужо адна слабенькая была, вот-вот ужо памерці. Дык яна просіць сястру: «Сонечка, сястрыца, нікога ні заві мыць, ты мяне памый». Ну яна яе і мыла, паслухала яе просьбу»⁶. Пры абмыванні і апрананні нябожчыка абавязкова захоўвалася полавае размежаванне: «Мужчын

¹ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Януковіч Ф. І., 1936 г. нар. у в. Гайдукі Пастаўскага р-на.

- ² Зап. у 2009 г. аўтарам ад Януковіч Ф. І., 1936 г. нар. у в. Гайдукі Пастаўскага р-на.
³ Зап. у 1998 г. экспедыцый ПДУ ад Лапатка Н. Ф., 1931 г. н., в. Паддуб'е, Расонскага р-на.
⁴ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Васілевіч Я. І., 1927 г. н., в. Тумілавічы Докшыцкага р-на.
⁵ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Кудрэц Н. М., 1936 г. н. у в. Луначарскае Верхнядзвінскага р-на.
⁶ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Крыўко Т. М., 1926 г. н. у в. Осцевічы Міёрскага раёна.

абмывалі мужчыны, жаншчын – жаншчыны»¹. Але ў наш час полавыя асаблівасці ў гэтай частцы абраду нярэдка не ўлічваюцца. У якасці крытэрыяў «адбору» на першае месца могуць выступаць іншыя характарыстыкі: «Ну, абмываюць хто ні баіцца. У нас была у Осцевічах бабка, памёрла. Яна ўсіх мыла. Яна і мужчын мыла, яна і баб мыла, такая смелая была бабка»².

Шырока бытуе і зараз традыцыя класці ў труну памёршаму яго асабістыя рэчы: «Усё лажылі. Ложаць і сігарэты, і калі з кійком хадзіў, то і кіёк»³. Такія дзеянні грунтуюцца на ўяўленні, што гэтыя рэчы спатрэбяцца памерламу ў будучым жыцці на «тым» свеце. У адваротным выпадку, як лічыцца, нябожчык можа

«хадзіць» ці «сніцца». Аднак цяпер, асабліва пад уплывам святароў, такі звычай не заўсёды захоўваецца: «А мужчыне папяросы там, шапку то, шапку кладуць у гроб. А Церахаў (мясцовы святар. – А. У.) эта ўсё вынімаў, як хараніў. Гаворыць, эта ні паложана»⁴.

Паводле меркавання вясковых жыхароў Падзвіння, памерлы абавязкова павінен пераначаваць ноч у сваёй хаце. Увесь гэты час каля яго пастаянна мусіць хто-небудзь знаходзіцца, як бы «вартуючы» яго. У большасці выпадкаў гэтым займаюцца родныя памерлага: «Ну дык і сядзяць, ні спяць. Усю ноч сідзяць каля яго родственнікі, родныя. А каторыя саседзі, яны прыйдуць увечары, пасядзяць, саберуцца і пайшлі дамоў. Каму гэта інцярэсна. А родственнікі сядзяць, усю ноч сядзяць. Там дачка, ці брат, ці сястра гэта, сядзяць»⁵. Як лічыцца, тады памерлы не будзе хадзіць і палохаць сваю сям'ю [б, с. 383].

Да нашага часу ў асяроддзі вясковага беларускага насельніцтва амаль паўсюдна захаваліся звычай абсяваць памерлага зернем пры вынасе яго з хаты. Гэтыя дзеянні можна трактаваць як сімвалічнае надзяленне нябожчыка яго доляй, якую ён можа забраць з сабой, і, такім чынам, яны былі скіраваныя на захаванне матэрыяльнага дабрабыту ў сям'і (каб памерлы не забраў з сабой лішняга): «*А калі хавалі чалавека, то можа што кідалі – жыта ці ячмень? – Ячменем ці жытам – што есць сыпалі. – А на што так рабілі? – Не знаю. Каб добра было. Каб усе добра, ні яму – а тым, хто застаецца ў хаце. Мой мужык памёр – і тады адна бабка, яна ўжо памёршая была, начыная с кута гнала, прыскала, прыскала, двор мне апрыскала, дажа гарод, каб добра было на гародзе»⁶.*

Асабліва ўвага у час пахавальнага абраду надаецца провадам памерлага на могілкі. Тут вельмі строгія прадпісанні датычаць пабудовы пахавальнай працэсіі. Як лічыцца, наперадзе працэсіі павінны ісці чужыя людзі, а родныя – абавязкова за труной: «Уперадзе крэст, піюны і людзі пастароннія, каторыя ідуць на кладбішча. А ўжо родзіна ішла толькі за нябожчыкам ззаду, хоць на кані, хоць на машыне. І тады

- ¹ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Кудрэц Н. М., 1936 г. н. у в. Луначарскае Верхнядзвінскага р-на.
² Зап. у 2009 г. аўтарам ад Крыўко Т. М., 1926 г. н. у в. Осцевічы Міёрскага раёна.
³ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Васілевіч Я. І., 1927 г. н., в. Тумілавічы Докшыцкага р-на.
⁴ Зап. у 2008 г. аўтарам і Лобачам У. А. ад Грузневіч В. І., 1923 г. н., в. Пабеда, Шумілінскага р-на.
⁵ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Крыўко Т. М., 1926 г. н. у в. Осцевічы Міёрскага раёна.
⁶ Зап. у 2006 г. Валодзінай Т. В. ад Сасоненка С. П., 1933 г. н. у в. Стайкі Ушацкага р-на.

ўжо болі там ідзець людзей ззаду і родзіна»¹. Да нашага часу паўсюдна захавалася забарона абганяць пахавальную працэсію: «Нада астанавіцца. Ніхто не абганяець, на той свет нада даць дарогу»². У адваротным жа выпадку кажуць, што «<...> тады чалавек бяжыць у іншы свет, наперад нябожчыка»³.

Шэраг традыцыйных рысаў захавалася і ў памінальнай трапезе ў дзень пахавання. На памінках, як лічылася, прысутнічае і сам памерлы, а таму для яго на стала ставілі талерку і чарку: «Як садзяцца за стол, пахаваюць, прыйдуць з кладбішча, на стала далжна стаяць талерка і з хлебам, і з соллю, і чарка налітая. І хлеб і соль»⁴. Колькасць страў і іх асартымент на памінальным стала звычайна залежыць ад дастатку сям'і. Аднак і сёння на Падзвінні памінкі не абыходзяцца без абавязковых рытуальных страў: «Ну і вот эціх тры блюда: поліўка, клёцкі і куцыя – эта неабходзіма на паміне. Ну а астальное ўсё што хто хочыць»⁵.

Нягледзячы на вялікую ўстойлівасць этнічных традыцый у пахавальнай абраднасці, у сучасны перыяд пад уплывам розных фактараў з абраду зніклі шэраг элементаў і абрадавых частак. Развіццё вытворчасці разам з паліпшэннем умоў жыцця і дабрабыту насельніцтва прывяло да таго, што прыярэтэт стаў аддавацца фабрычным вырабам. А таму з ужытку знікае частка элементаў традыцыйнага комплексу. Паўсюдна з пахавальнага абраду знікла шыццё памерламу адзення, яно замяняецца на крамае. Але неабходна адзначыць, што базавае сімвалічнае патрабаванне да адзення – новае, ня ношанае, «не адзначанае жыццём» – захавалася. Са з’яўленнем спецыялізаваных бюро рытуальных паслуг, дзе можна набыць неабходныя для пахавання прадметы, з абраду знікаюць такія моманты, як выраб труны, крыжа і г. д. У сувязі з гэтым, знікаюць і многія абрадавыя дзеянні, уяўленні і прадпісанні, звязаныя з імі.

Яшчэ на пачатку 90-х гг. даволі распаўсюджаным быў звычай кідаць перад апусканнем труны (у некаторых частках рэгіёна пасля апускання) у магілу грошы, тым самым выкупляючы месца памерламу. Аднак пры адсутнасці манет такі звычай паступова знікае, бо самі вяскоўцы ацэньваюць кіданне ў магілу папяровых грошай як «нешта абы што» [6, с. 385]. «І раньшэ вот кагда на старам кладбішчы харанілі, так кідалі эці манеткі ў яму. Перад цем, як апускаць места выкупалі. Ну цяпер этага нет, ніхто дзенег не кідаіць, такіх дзенег нету. А вот раньшэ я помню, кідалі эці манеткі, мелач эту ў яму»⁶.

Раней паўсюдна на могілкі памерлага везлі на конях (зімой на санях, летам на калёсах), зараз гэта робяць на машынах, падклаўшы пад ніз труны поцілку ці дыван. Машыну ўпрыгожваюць елкамі ці бярозкамі (звычайна ў залежнасці ад пары году): «Да, ёлкі ставяць на машыну, ёлкі, чытыры ёлачкі па ўглах.

¹ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Януковіч Ф. І., 1936 г. нар. у в. Гайдукі Пастаўскага р-на.

² Зап. у 2009 г. аўтарам ад Васілевіч Я. І., 1927 г. н., в. Тумілавічы Докшыцкага р-на.

³ Зап. у 1999 г. экспедыцыяй ПДУ ад Баньковай В. М., 1921 г.н., в. Грышына, Расонскага р-на.

⁴ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Лісоўскай М. М., 1925 г. н., в. Горкі Верхнядзвінскага р-на.

⁵ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Кудрэц Н. М., 1936 г. н. у в. Луначарскае Верхнядзвінскага р-на.

⁶ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Кудрэц Н. М., 1936 г. н. у в. Луначарскае Верхнядзвінскага р-на.

І засцілаюць каўром, тады ставяць гроб, во на кавёр»¹. Праўда, яшчэ і сёння захавалася традыцыя маладых нябожчыкаў на могілкі несці на руках: «Вот тут кладбішча блізка. Был маладой парэнь, пад поезд папал. Сколька яму была, шаснаццаць. Ну яго няслі хлопцы, аднакласнікі, ціпа вот вашага возраста. Он в васьмом класе учылся. І так яго атняслі да этага кладбішча»². Па меркаванню В. Седаковай, з дзвюх традыцый перамяшчэння труны з хаты на могілкі: несці і везці, больш архаічнай ўяўляецца першая. Нездарма пры суіснаванні абедзвюх традыцый у лакальным варыянце абраду, першая характэрна для пахавання «небяспечных» нябожчыкаў (якімі і ўяўляюцца маладыя, бо яшчэ не вычарпалі сваю жыццёвую сілу. – А. У.) [5, с. 76–77].

Разам са знікненнем некаторых элементаў, у сучасным пахавальным абрадзе з’явіліся і новыя. Даволі распаўсюджанымі становяцца працяглыя і красамоўныя прамовы над магілай, ці падчас памінальнай трапезы ў дзень пахавання, аб’ява ў друку аб смерці чалавека. Пахавальны абрад не абыходзіцца без ускладання вяноў на магіле. У сучасным пахаванні ў сферу абрадавых маніпуляцый трапляюць не характэрныя для традыцыйнага абраду прадметы. Іх уключэнне ў абрад суправаджаецца з’яўленнем новых абрадавых дзеянняў (напрыклад, абавязковае выключэнне тэлевізараў і радыёпрыёмнікаў адразу пасля смерці чалавека і г. д.).

Адным з неад’емных кампанентаў пахавальнага абраду беларусаў Падзвіння з’яўляюцца галашэнні, якія ўваходзяць амаль ва ўсе яго састаўныя часткі. Галашэнні выконваліся на працягу ўсяго пахавальнага абраду. Галасілі, калі абмывалі і апраналі нябожчыка, калі клалі яго ў труну, пры наведванні яго роднымі і суседзямі, калі развіталіся з ім у хаце і выносілі труну, калі везлі на могілкі, пры развітанні з памерлым на могілках і на памінальнай вячэры. Галасіць па памерламу – пераважна жаночая справа. На Падзвінні нават лічылася непавагай да нябожчыка і яго родных, «калі жанчына, знаёмая ці сваячка, прыйшоўшы ў дом, не прагалосіць над нябожчыкам некалькі вершаў галашэнняў» [7, с. 525]. У заходняй частцы рэгіёна захаваліся ўспаміны, што раней для гэтых мэт на пахаванне нават запрашалі спецыяльных плакальшчыц [6, с. 382]. У сучасны перыяд галашэнні паступова знікаюць з пахавальнага абраду. Зараз на большай тэрыторыі Падзвіння над памерлым галосаць толькі родныя і блізкія.

Асобную катэгорыю памерлых складаюць самагубцы, якія ў народнай свядомасці выразна адрозніваліся ад нябожчыкаў, што памерлі ад старасці. Калі памерлыя «сваёй» смерцю пераходзілі ў катэгорыю дзядоў, то тыя, хто скончыў жыццё самагубствам, лічыліся небяспечнымі нябожчыкамі, істотамі дэманічнай прыроды, якія пагражаюць хаджэннем пасля смерці і могуць прыносіць шкоду жывым людзям. Такія ўяўленні тлумачацца тым, што натуральная смерць чалавека надыходзіць, калі той

вычарпаў сваю жыццёвую сілу, патраціў яе на працягу ўсяго жыцця; заўчасная ж смерць пакідала нябожчыку не выдаткаваную ў зямным жыцці энергію, якую ён мусіў траціць пасля смерці, але ўжо на шкоду

¹ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Надавай З. А., 1929 г. н., в. Шарагі Міёрскага р-на.

² Зап. у 2009 г. аўтарам ад Кудрэц Н. М., 1936 г. н. у в. Луначарскае Верхнядзвінскага р-на.

людзям [2, с. 449]. У адносінах да такіх памерлых існаваў іншы, чым для нябожчыкаў, якія памерлі «свай» смерцю, тып пахавальнага абраду. Самагубцаў маглі хаваць нямытымі, у той адзежы, у якой яны сустрэлі смерць, часам нават без труны. Па іх не спраўлялі памінкі і іх не адпявалі. Паўсюдна на Падзвінні самагубцаў забаранялася хаваць на могілках: «На краю можыт быць якія самаубійцы. Іх раньшэ не харанілі на кладбішчы. Іх харанілі за заборам, еслі сам павесішся там ці што такое. Іх патом харанілі не на кладбішчы»¹. Невыкананне гэтага прадпісання, як лічылася, магло прывесці нават да засухі: «– А ці казалі, чаму ня можна хараніць самагубцаў? – Ну, гавораць, дажджоў ня будзе»². У сучаснай вясковай грамадзе такіх забаронаў ужо не прытрымліваюцца, і пахаванне самагубцаў адбываецца на могілках. Але стараюцца гэта рабіць дзе-небудзь на краю могілак, дзе, як лічыцца, месца не «свянцанае»: «– А ці хавалі самагубцаў на могілках? – Хавалі, ну ў краю, у беражку. <...> – А што кажуць, як пахаваюць самагубцаў з усімі разам? – Ну казалі ж нільзя, і бацюшка кажыць няможна. Таму што он нехрышчоны шчытаецца, чорту аддадзены, душа яго. А кладбішча ходзяць, свяшчэннікі ж свянцаюць»³.

Такім чынам, сучасная пахавальная абраднасць вясковага беларускага насельніцтва Падзвіння захавала ў сябе даволі багата традыцыйных рысаў. Да іх ліку адносяцца шматлікія ўяўленні пра смерць і замагільнае жыццё, розныя прадпісанні і рэгламентацыі, якія датычаць правядзення пахавальнага абраду. Разам з тым, пад уплывам розных фактараў, з абраду знікае цэлы шэраг традыцыйных элементаў, што выклікала знікненне некаторых абрадавых дзеянняў, уяўленняў і прадпісанняў, звязаных з імі. Найперш гэта датычыць матэрыяльных прадметаў, якія замяняюцца на новыя (праўда тут трэба казаць хутчэй пра змену формы і матэрыялу, чым замену саміх прадметаў); элементы духоўнай культуры ў гэтым плане характарызуюцца большай устойлівасцю. Акрамя таго, у выніку мадэрнізацыі ўкладу жыцця ў пахавальным абрадзе з'явіліся новыя элементы і абрадавыя дзеянні.

¹ Зап. у 2009 г. аўтарам ад Кудрэц Н. М., 1936 г. н. у в. Луначарскае Верхнядзвінскага р-на.

² Зап. у 2007 г. студэнтам ПДУ Шыталам К. ад Шаркевіч В.І., 1930 г.н. у в. Шклянцы Докшыцкага р-на.

³ Зап. у 2009 г. Філіпенкам У. С., Высоцкім С. і Шаўчэнка Я. ад Працукевіч А. А., 1936 г. н. і У. П. Працукевіча, 1929 г. н. у в. Рачныя Докшыцкага р-на

ЛІТАРАТУРА

1. Арутюнов, С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие / С. А. Арутюнов. – М.: Наука, 1989. – 247 с.
2. Лобач, У. Самагубцы / У. Лобач // Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўнік. – Мінск: Беларусь, 2004. – С. 449–451.
3. Полацкі этнаграфічны зборнік. Вып. 1. Народная медыцына беларусаў Падзвіння: у 2 ч. / склад. У. А. Лобач, У. С. Філіпенка. – Наваполацк : ПДУ, 2006. Ч. 2. – 332 с.
4. Полищук, Н. С. Обряд как социальное явление (на примере «красных похорон») / Н. С. Полищук // Советская этнография. – № 6. – 1991. – С. 25–39.

5. Седакова, О. А. Поэтика обряда: Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. А. Седакова. – М. : Индрик, 2004. – 320 с.

6. Традиционная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. Віцебскае Падзвінне. – Мінск: Беларуская навука, 2004. Т. 2. – 910 с.

7. Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П. В. Шейн. – СПб. : Тип. имп. Акад. наук, 1890. – Т. 1. Ч. 2. – 715 с.